
ARHEOLOŠKA ISTRAŽIVANJA PAVLA MIJOVIĆA

Jovan J. Martinović

Moj prvi susret s akademikom Pavlom Mijovićem ostvario se jednog vrelog julskog dana prilično davne 1956. godine, kad sam prvi put kročio na jedno arheološko nalazište u Kotoru i predstavio se rukovodiocu iskopavanja, vrlo šarmantnom i elokventnom liku s debelim čvornovatim štapom u ruci, i njegovim saradnicima kao student druge godine arheologije u Zagrebu, te ponudio moje usluge. Nijesam mogao biti uključen u ekipu jer sam radi stipendije morao dežurati u Muzeju, ali sam poslije rada odmah odlazio na radilište i saradivao onoliko koliko sam mogao. Tada je vršeno iskopavanje ostataka samostanskog kompleksa Sv. Frana na Gurdiću, s crkvom i dvije kapele čiji su podovi kao i hodnik klaustra bili pokriveni nadgrobnim pločama kotorske vlastele, građana i zanatlija, po čemu je taj kompleks dobio značaj najstarijeg gradskog groblja na istočnoj obali Jadrana, kome je akademik Mijović vratio staro ime „Campo santo“. Pored toga, vršeno je istraživanje ostataka drugog samostana Sv. Petra u koritu potoka Šuranj, čiji su temelji šeli na temelje jedne antičke kulturne građevine s manjom nekropolom. U jednom grobu pronađen je dobro očuvan bronzani novčić, koga sam uspio identifikovati kao monetu imperatora Marka Aurelija, na osnovu čega je čitava

nekropola okvirno datirana u II-III vijek poslije Hrista. Papirić s mojim podacima ostao je sačuvan do danas u dokumentaciji s tih iskopavanja, koja je kasnije predata Regionalnom zavodu za zaštitu spomenika kulture u Kotoru na trajno čuvanje.

Iduće 1957. godine su se istraživanja samostana Sv. Frana nastavila, a od pronađenih arhitektonskih fragmenata i od sačuvanog fonda nekadašnjeg gradskog Lapidarija postavljena je nova ekspozicija kamenih spomenika u Crkvi Sv. Mihaila u starom gradu, do tada pretvorenoj u vojni magazin. Međutim, Lapidarij je u novom prostoru ostao relativno kratko, jer je Opština Kotor izdala Crkvu Sv. Mihaila Kombinat u „Borovo“ kao magazin za automobilske gume. Fond Lapidarijuma je prebačen u magacinski prostor kod Ševernih gradskih vrata da bi kasnije, u jesen 1961. godine, kameni spomenici bili izloženi na otvorenom, u posebno uređenom prostoru u južnom dijelu glavnog gradskog Trga (Pjace) od oružja, kod Kule Gradske straže. Nažalost, zbog vandalskog ponašanja mladih huligana, ekspozicija Lapidarijuma su morali biti preneseni i sklonjeni u podrumске prostorije Pomorskog muzeja, đe su ostali sve do katastrofalnog crnogorskog zemljotresa 1979. godine.

Saradnja s akademikom Mijovićem nastavila se posebno nakon moga diplomiranja i dolaska na mjesto kustosa Pomorskog muzeja u Kotoru. U mojoj arhivi sačuvano je nekoliko njegovih pisma i, naročito, običnih dopisnica sa savjetima, uputstvima, pitanjima... Nijesmo se baš uvijek slagali u nekim pitanjima arheologije, bilo je prepiske u malo žučnijem tonu, bilo je i oprečnih rasprava, posebno po pitanju ubikacije antičkog naselja Agruviuma negđe u Boki Kotorskoj. Poštovani akademik je zastupao staru tezu po kojoj bi taj pomalo fantomski grad trebalo tražiti na mjestu sadašnjeg Kotora, dok sam ja dalje razvijao tezu uvaženog lingviste Antuna Mayera, inače profesora kotorske gimnazije, da je to naselje ležalo negđe na prostoru plodne župe Grbalj kojoj je dalo sadašnje ime, nastalo kroz niz promjena u vul-

garnolatinskom i slovenskom jeziku novih doseljenika, naših davnih predaka. Ipak, arheološka istraživanja vršena tokom sanacije spomenika kulture nakon katastrofalnog zemljotresa 1979. godine u starom gradu Kotoru iznijela su na svijetlo dana više ostataka antičke civilizacije, nadgrobnih spomenika, sarkofaga i slično, ali zaista uvijek upotrijebljenjih naknadno kao „spolia“ ili pak kao temeljno kamenje kasnijih srednjevjekovnih zgrada.

Imali smo akademik i ja još jednu raspru i to tokom radova na sanaciji kotorske romaničke crkve Sv. Luke iz kraja XII vijeka. Naime, tokom istražnih radova otkriveno je da je crkva temeljito pregrađena sredinom XVIII vijeka, kad je svedena pod jedan dvoslivni krov pokriven kanalicom, te kad joj je prizidana kapela Sv. Spiridona, a stari romanički zvonik „na preslicu“ zamijenjen novim, baroknim. Međutim, stari graditelji nijesu uništili već su ostavili sasvim jasne tragove ranijeg oblika krova i tambura kupole, na osnovu čega su rekonstruisani sadašnji bačvasti svodovi pokriveni olovnim limom, dok je kupola bila na kockastom postolju i pokrivena olovnim limom, ali ne više plitkog konusnog već blago lukovičastog krova. Kako je ta rekonstrukcija na neki način obarala Mijovićevu tezu o zetskom tipu crkava, kod kojih bi tambur kupole trebalo da direktno izrasta iz dvoslivnog krova, on se žestoko oborio na projekt rekonstrukcije arhitekte Milke Čanak-Medić. Bila je sazvana posebna šednica Jugoslovenske komisije za sanaciju spomenika kulture u Kotoru, koju su sačinjavali istaknuti naučnici i stručnjaci iz Srbije, Hrvatske i Crne Gore. Šednicom sam rukovodio ja u svojstvu direktora tadašnjeg Opštinskog zavoda za zaštitu spomenika kulture, a na njoj je održana žučna naučna rasprava o ispravnosti rekonstrukcije krova i kupole Crkve Sv. Luke. Morala je da bude sagrađena posebna skela kojom je akademik Mijović mogao da pređe na krov crkve i da na licu mjesta vidi tragove kockastog postolja tambura kupole, zatim da vidi bačvaste svodove s originalnim vodonepropusnim malterom i sa sačuvanim drvenim paknama za eksere koji su držali olo-

vni lim, kao i lukovičasti krov kupole s istim takvim paknama u malteru. Tek nakon toga je nastavljena rasprava, koja je završena glasanjem prisutnih stručnjaka i usvajanjem predloženog projekta, uz dva protivna glasa.

Inače, dijapazon naučnih interesovanja akademika Mijovića bio je nevjerovatno širok i raznovrstan. Istoričar umjetnosti po zvanju, vrlo se uspješno ogledao na polju arheologije u rasponu od praistorije do preromanike. S velikom naučnom akribijom raspravljao je o slikarstvu okapine u Lipecima kod Risna, tražeći tim praistorijskim crtežima takozvanog „skeletnog“ tipa paralele na prostorima Evrope i Azije, od Italije i Francuske do dalekog Sibira, na taj način pokazujući zadivljujuće poznavanje naučne literature o praistorijskom zidnom slikarstvu. Njegova interpretacija i datacija tih pećinskih slikarija u kasno bronzano doba još uvijek nije opovrgnuta, iako je bilo pokušaja.

Jednakom naučnom akribijom Mijović se latio jedne delikatne arheološke teme – vremena nastanka antičkog grada Oulkiniona, današnjeg Ulcinja. Budući da je učestvovao u radu ekipe Arheološkog instituta SANU na istraživanjima starog grada Ulcinja, izvršio je iskop duboke sonde u unutrašnjosti nasutog mletačko-turskog revelina Citadela te pronašao unutrašnje lice starijeg antičkog bedema, građenog takozvanom „kiklopskom“ tehnikom velikih kvadera, čija se vanjska fasada vidjela u podnožju Citadele, duž rampe ulaza Ševernih vrata. Analizirajući najstariji pisani podatak o Ulcinju, citat iz djela Plinija Starijeg „Naturalis historiae libri“ o tome da je antički Olcinium nazivan i Kolhinium budući da su ga navodno osnovali Kolhiđani, koji su još od VII vijeka stare ere počeli kolonizatorsko djelovanje na prostorima Mediterana, Mijović je pretpostavio da je antički Oulkinion mnogo stariji od uobičajenog i uvriježenog naučnog mišljenja, odnosno, da ne pripada IV ili III vijeku nego najkasnije V vijeku stare ere. Tu pretpostavku potkrijepio je analizom paleografskih karakteristika natpisa Artemide Elafobole na

minijaturnoj votivnoj ari, nađenoj kod pomenutih iskopavanja a izrađenoj od istog žućkastog kamena od kojeg su građeni najstariji bedemi. Svoju hipotezu je još osnažio analizom najstarijeg pisanog izvora o istočnoj jadranskoj obali, svojevrsnog portolana ili priručnika za plovidbu iz IV vijeka stare ere, poznatog pod imenom Pseudo-Skilaksov „Periplus“, u čijem se 24. i 25. poglavlju opisuje plovidba duž obale Crnogorskog primorja i pominje grad Buthoe, današnja Budva, kao i jedan neimenovani emporion, za koga Mijović predlaže da to bude Oulkinion.

Akademik Mijović se zanimao poleogenezom i urbanogenezom ilirsko-grčkih gradova na Crnogorskom primorju, kasnijih rimskih opida Risiniuma, Agruviuma, Butue i Olciniuma, sasvim ispravno pretpostavivši da se u slučaju Risna, Budve i Ulcinja radi o naseljima formiranim u podgrađima ilirskih utvrđenja - gradina na strmim i nepristupačnim stijenama i uzvisinama, koja su najkasnije do IV vijeka stare ere opasana bedemima „kiklopskog“ tipa, kako su pokazali noviji nalazi takvih bedema u Risnu na obali Spile, u budvanskom starom gradu i u ulcinjskoj Citadeli. Jedino se tokom arheoloških istraživanja u starom gradu Kotoru poslije zemljotresa 1979. godine, ili pak izgradnje dubokog iskopa za infrastrukturnu galeriju, nije pronašao nikakav trag takvih ilirsko-grčkih bedema, što bi eventualno moglo da potvrdi Mijovićevu tezu o lociranju antičkog grada Agruviuma na položaju starog kotorskog grada, čija bi akropola bila ilirska utvrda – gradina na vrhu brda Sveti Ivan iznad Kotora, tako da to pitanje još uvijek ostaje otvoreno.

Mijović se s velikim uspjehom latio još jednog značajnog istorijsko-arheološkog zadatka, utvrđivanja glavnih trasa antičkih puteva u našoj zemlji. Sintetizujući tu materiju kroz prorađene antičkih izvora, on je prihvatio noviju teoriju o tome da rimska stratezijska cesta što je povezivala Epidaurum (Cavtat) i Skodru (Skadar), nije prolazila oko Bokokotorskog zaliva, preko Risna i Kotora za Budvu, već da je išla pravcem duž obale, kroz

Konavle i Sutorinsko polje do Prevlake („Traiectus“) će se prebacivala brodskim prevozom na Lušticu, pa obodom Grbaljskog polja nastavljala za Budvu te preko Paštrovića, Bara i Ulcinja produžavala za Skadar. Za takvo uspostavljanje trase rimske dužobalne ceste, Mijović je naveo veliki broj dokaza u vidu ostataka kaldrme, stražarskih kula, vila rustika s mozaicima i slično. Za drugi krak te ceste koji je zalazio u unutrašnjost i preko Riječana, Nikšićkog polja i doline rijeke Zete stizao u kotlinu Skadarskog jezera i produžavao za Skadar, Mijović je, pored materijalnih dokaza u vidu miljokaza s natpisima, donio i niz onomastičkih potvrda kao što su naziv lokaliteta Suntutlija u Riječanima, nastao od rimskog imena Salthua ili Saluntum, pa onda staro ime Nikšića kao Onogošt, nastalo od rimskog imena naselja Anagastum, odnosno, Anderba.

Raspravljajući o podnim mozaicima u Crnoj Gori, Mijović je obradio podatke o mozaičnim podovima rimske vile suburbane II-III vijeka naše ere u Risnu, među kojima je najljepši medaljon s likom grčkog božanstva sna Hipnosa, zatim o mozaicima u vili rustiki u Petrovcu će su nova istraživanja otkrila gotovo čitav perimetar te antičke građevine iz III vijeka, nadalje o ostacima podnog mozaika koji je iz trikonhosa VI vijeka na Topolici u Baru prenesen u Crkvu Sv. Teodora u Starom Baru, kao i o sopstvenom iskopavanju i nalazu mozaika u temeljima kasnoantičke vile rustike u Kručama kod Ulcinja. Vladajući suvereno materijom, Mijović je izveo preciznu stilsku analizu i na osnovu nje uspostavio sigurnu dataciju tih mozaika. Istovremeno, on je naveo da je veliki broj ostataka podnih zastora s mozaicima otkriven u primorskom pojasu, od Igala, Kumbora i Bijeke preko Žanjice na Lušticu, Prevlake (Ostrvo cvijeća), Vranovića i Krimovica u Donjem Grblju do Budvanskog i Buljaričkog polja, ali je najveći dio njih bio nepovratno uništen, jednako kao što su uništeni i mozaički podovi u termama u Duklji, koji su ostali nezaštićeni nakon arheoloških iskopavanja.

Spajajući na inventivan način podatke iz arheologije i istorije umjetnosti, akademik Mijović je izvršio sistematičan i akribičan pregled ranohrišćanskih spomenika V-VI vijeka u rimskoj provinciji Prevalis, posebno obrađujući ostatke arhitekture na Primorju, u Bijeloh, Žanjicama, Kotoru, Prevlaci kod Tivta, Vranovićima, Krimovicama, Lastvi Grbaljskoj, Budvi, Petrovcu, na Topolici u Baru i u Ulcinjskom polju, kao i u velikom duhovnom centru u unutrašnjosti zemlje, u Duklji i njenoj filijali na Zlatici u Doljanima. Taj svoj pregled građevina popratio je repertoarom pokretnih nalaza s ranohrišćanskim simbolima, pronađenim kod istraživanja arhitekture, zadržavajući se posebno na analizi natpisa i scena prikazanih na poznatoj Podgoričkoj čaši, koju je još Pavle Rovinski krajem XIX vijeka predao na čuvanje u Ermitaž u Petrogradu.

U nekoliko svojih radova Mijović je sintetizovao svoja arheološka saznanja o gradu Ulcinju i njegovom razvoju počev od ilirsko-helenističkog utvrđenog grada do njegove obnove za vrijeme vladavine cara Justinijana. Tada su nad starim „kiklopskim“ bedemima iz V ili IV vijeka stare ere nadzidani u prvoj polovini VI vijeka naše ere novi kasno-antički bedemi od manjih, pravilno poredanih kamenih blokova u krečnom malteru. Analizom arhitektonskih fragmenata uzidanih u zidove i svod srednjovjekovne cisterne u Citadeli, Mijović je utvrdio da su oni pripadali nekom sakralnom objektu upravo iz vremena Justinijanove obnove. Istovremeno su u sondama otkrivene jedna cijela i više fragmentiranih posuda od grublje sive keramike s ornamentima valovitih linija, karakterističnih za slovensku keramiku VII i VIII vijeka, čime bi bilo potvrđeno prisustvo naših davnih predaka u prvim vjekovima naseljavanja na Balkansko poluostrvo.

Posebnu pažnju je Mijović posvetio stilsko-hronološkoj i istorijskoj analizi natpisa na poznatom preromaničkom ciboriju iz Ulcinja, čija je jedna stranica još prije II svjetskog rata odnesena u Beograd i izložena u Narodnom muzeju. Inventivan kakav

je bio, on je uspio da pronade u ulcinjskom starom gradu još nekoliko fragmenata ciborija od istog materijala i s istovjetnom ornamentikom, koji su zajedno s odlivom stranice iz Beograda bili izloženi u prvobitnom ulcinjskom Muzeju, otvorenom 1. maja 1975. godine, ali nažalost teško oštećenom u zemljotresu 1979. godine. To mu je omogućilo da izvrši gotovo potpunu rekonstrukciju posvetnog natpisa koji je tekao po kornišu pri vrhu sve četiri stranice košare ciborija. Tako je Mijović potvrdio dataciju interpretatora odranije poznatog dijela natpisa na stranici iz Beograda, koji su smještali nastanak ciborija u kraj VIII ili početak IX vijeka. Budući da su se na jednom novopronađenom fragmentu čitala imena dvojice vizantijskih careva, Lava i Konstantina, Mijović je od četiri takve suvladarske kombinacije od kraja VIII do početka X vijeka odabrao cara Lava V Jermenina i njegovog sina Konstantina, koji su vladali od 813. do 820. godine, mada su neki naučnici uzimali u obzir i careve Lava VI Mudrog i sina Konstantina VII Porfirogeneta, pisca poznatog djela „De administrando imperio“, iako su oni zajedno vladali relativno kratko, od juna 912. do maja 913. godine.

Spajajući na izuzetno inventivan način podatke iz istorije umjetnosti i istorije s rezultatima svojih arheoloških istraživanja i koristeći svoje po mnogo čemu enciklopedijsko poznavanje stručne literature, akademik Pavle Mijović je podario našoj arheološkoj nauci niz dragocjenih priloga o problemima arheoloških nalazišta na Crnogorskom priomorju, a posebno grada Ulcinja. Sistematizujući podatke na vrlo pregledan način i vršeći njihovu akribičnu analizu i obradu te kasniju sintezu, Mijović je stvorio niz neprevaziđenih djela koja su se već pretvorila u klasične naučne postulate bez kojih naša arheologija ne bi bila na ovom stupnju razvoja. Istovremeno je nesebično prenosio svoje ogromno znanje na mlade kolege tako da se svi mi s ponosom možemo nazivati njegovim učenicima i šecati ga se s dužnim pijetetom.